



Gaziantep Üniversitesi AYINTÂB Araştırmaları Dergisi



Gaziantep University Journal of AYINTÂB Studies

e-ISSN: 2667-6257

Taşlıcalı Yahyâ'nın Divanında Zaman Mefhumu *

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Mehmet KESKİN **

* Bu makale, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalında, Prof. Dr. Fettah Kuzu danışmanlığında hazırlamakta olduğum Taşlıcalı Yahyâ ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın Divanlarında "Zaman ve Mekân" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Şehit Seyit Ahmet Çakır Anadolu İmam Hatip Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni
E-Mail: mehmetburak.1981@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2781-5632

ÖZ

Zaman, insanlık tarihi boyunca düşünceyi derinden etkileyen, geçiciliği ve bilinmezliğiyle varoluşsal bir mesele olarak karşımıza çıkar. Felsefeden mitolojiye, doğu ve batı düşünce sistemlerinden İslam tasavvufuna kadar pek çok alanda ele alınan zaman, özellikle edebiyatta farklı yönleriyle işlenmiştir. Divan edebiyatının önemli şairlerinden Taşlıcalı Yahyâ da zaman mefhumunu tasavvufi bir derinlikle ve sanatsal bir incelikte ele alır. Divanında zaman kavramını derinlemesine ele alarak bir yandan dünyevi sınırları işaret ederken, öte yandan bu sınırların ötesinde insanın ilahi gerçekliğe olan bağına simgeler. Yahyâ'nın beyitlerinde zamanın geçiciliği, insanın karşılaştığı güçlükler, aşkın yüceliği ve mistik anlamları gibi birçok tema; ezel, vakit, fenâ, ân, nefes, kadim gibi simgeler aracılığıyla hayat bulur. Yahyâ, zamanın insanı olgunlaştırdığı, çelişkilerle sınırdığı ve hakikate yönelttiği temalarını, kendine has üslubuyla işler. Şairin dünyasında zaman, insanın ruhsal yolculuğunda bahar ve hazan gibi mevsim döngüleriyle bütünleşir; bahar yenilenme ve uyanış, hazan ise geçicilik ve dünyevi süslerden arınmanın bir hatırlatıcısı olarak işlenir. Şair, dünün ağırlığını ve acı birikimlerini bugünün ruhuna yansıtırken; "şimdi"yi, sevgiden uzak kalmışlığın yarattığı boşluk ve hayal kırıklığıyla resmeder. Yarın ise onun için umut, vuslat ve adanmışlığın simgesidir. Bu bağlamda Yahyâ'nın divanında zaman, kozmik döngüler, ilahi aşkın sürekliliği ve insana yönelik bir yansıtma gücü olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada, Taşlıcalı Yahyâ divanından hareketle, şairin zaman üzerine getirdiği yorum ve yaklaşımlar incelenmiş; beyitler üzerinden şairin zaman algısı irdelenmiştir. Bu irdeleme sonucunda Taşlıcalı Yahyâ'nın divanında, zaman bir anlatı aracı değil, insanın ruhsal uyanışını ve hakikat arayışını yansıtan derin bir metafor olarak kullandığı görülmüştür. Bu makale, şairin şiirlerindeki zaman mefhumunu ele alarak, Taşlıcalı Yahyâ'nın tasavvufi ve estetik dünyasına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

The Notion of Time in Taşlıcalı Yahyâ's Divan

ABSTRACT

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFO

Makale Geçmiş:
Başvuru Tarihi:22.11.2024
Kabul Tarihi:17.12.2024

ANAHTAR KELİMELER

Klasik Türk Edebiyatı
Mitoloji
Taşlıcalı Yahyâ
Zaman
Zaman felsefesi

KEYWORDS

Classical Turkish Literature
Mythology
Taşlıcalı Yahyâ
Time
Philosophy of Time

Time, throughout human history, has emerged as an existential issue deeply influencing thought with its transience and mystery. Addressed in numerous domains ranging from philosophy and mythology to Eastern and Western intellectual traditions and Islamic mysticism, time is particularly explored in various dimensions in literature. One of the prominent poets of Divan literature, Taşlıcalı Yahya, approaches the concept of time with a mystical depth and artistic finesse. In his Divan, he explores the concept of time in depth, pointing out its earthly limitations on the one hand, and symbolising the human connection to the divine reality beyond these limitations on the other. In Yahyâ's couplets, many themes such as the transience of time, the difficulties encountered by human beings, the sublimity of love and its mystical meanings come to life through symbols such as eternity, time, mortality, moment, breath, ancient. Yahyâ deals with the themes of the maturing human being in time, testing him with contradictions and leading him to the truth in his own unique style. In the poet's world, time is integrated with seasonal cycles such as spring and fading season in the spiritual journey of man; spring is treated as a reminder of renewal and awakening and fading season as a reminder of transience and purification from worldly ornaments. While the poet reflects the weight and painful accumulations of yesterday in the spirit of today, he portrays the 'now' with the emptiness and disappointment created by being away from love. Tomorrow, on the other hand, symbolises hope, union and devotion. In this context, time appears in Yahyâ's divan as cosmic cycles, the continuity of divine love and a power of reflection for human beings. In this study, based on Taşlıcalı Yahyâ's divan, the poet's interpretations and approaches to time are analysed and the poet's perception of time through couplets is examined. From the result of this analysis, it is seen that in Taşlıcalı Yahyâ's divan, time is not used as a narrative tool, but as a profound metaphor reflecting man's spiritual awakening and his search for truth. This article aims to shed light on Taşlıcalı Yahyâ's mystical and aesthetic world by analysing the concept of time in his poems.

Giriş

Zaman, insanlık tarihinin en temel ve karmaşık kavramlarından biri olarak varoluşsal, felsefi ve sanatsal düşüncelerin merkezinde yer almıştır. Bu kavram doğum, yaşam, ölüm ve döngüsellik gibi insan deneyimlerinin belirleyici bir parçası olup bireylerin iç dünyasını, toplumsal algıları ve kültürel anlatıları şekillendirir.

Zaman, insanlığın varoluşuyla birlikte en derin ve gizemli kavramlardan biri haline gelmiştir. “Kökü, eski bir İran dinî akımı olan Zurvanizm’deki zaman ve kader tanrısı Zurvan ismine kadar uzanmakta olup Avesta’da zaman anlamındaki zrvan/zurvan kelimesinin bir başka telaffuzu olan zaman”¹, kendi başına bir soyut kavram olmanın ötesinde; doğum, yaşam, ölüm ve yaşamın döngüsü gibi somut gerçeklerle iç içe geçmiş bir olgudur.

“Türklerin ‘Oğuz’ yahut ‘Öd-Tengri’si de İranlıların ‘Zurvan’ yahut ‘Yezdan’ı Hintlilerin ‘Kala Yama’sı Kur’an’ın meçhul ‘Zülkarneyn’i de eski bir zaman tanrısından başka bir şey değildir. Ancak önemli olan bu tanrıların hepsinin zaman (özellikle döngüsel zaman) ile bağlantılı olup bir biçimde eski zaman çarkını (çarkıfeleği) iki boynuzlu boğa yahut öküz yahut at ile bir anlam ilişkisinde bulunmalarıdır.”²

Zamanın harekete bağlı olmadığını, haliyle hareket olmadığında da zamanın olduğunu ve bunu zihnimizle algıladığımızı öne süren Augustinus öznel zaman kavramını dile getirir. Augustinus’a göre “fiziksel zaman gerçek değildir. Gerçek olan fiziksel olayların zihnimizde bıraktığı izlenim olan öznel zamandır.”³

Felsefi açıdan zamana getirilen yorumlardan başka mitolojilerde ele alınan şekliyle zaman hesaplanan, harekete veya mekâna bağlı olan bir öge değil; başlı başına olaylara hükmeden bir tanrıdır. Zaman tanrılarından biri İran mitolojisinde Zurvan olarak karşımıza çıkar.

"Zurvan'ın kökenlerine bakıldığında arkaik tanrının söz konusu olduğuna kuşku yoktur. Ghirsman (omuzlarından çıkan) ikizleri doğuran erdişi ve kanatlı bir tanrıyı tasvir eden bir Luristan tunç heykelinin, Zurvan'ı temsil ettiği kanısındadır. Eğer bu yorum doğruysa, Ahura Mazda ve Ehrimen'in babası olarak Zurvan mitinin, ilk yazılı tanıklardan çok daha eski bir çağda da bilindiği sonucuna varılabilir."⁴ "Zurvanizm, Mecûsilik içerisinde ortaya çıkmış, zamanı bir tanrı olarak esas almış ve her şeyin başlangıcına yerleştirilmiş bir inançtır. Avesta'da geçen zaman güç sahibi ve kendinden yardım dilenen bir tanrıya işaret eder."⁵

Klasik Türk edebiyatı, zamanın insan yaşamındaki yerini ve önemini ustalıkla yansıtan eserlerle doludur. Bu bağlamda, klasik Türk edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olan Taşlıcalı Yahyâ, zaman mefhumunu çeşitli boyutlarıyla ele alan şairlerimizden biridir. Taşlıcalı Yahyâ, 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel ve edebi hayatında önemli bir yere sahip olan bir divan şairidir.

Kılıç ve kalem erbabı olan Yahyâ Bey'in, doğum tarihi bilinmemektedir. Taşlıcalı Yahyâ, Arnavut kökenli bir bey olup "Dukakinzade" lakabıyla da bilinir. Kendi soyluluğunu ve Dukakinzadeliğini sıkça vurgulayan Yahyâ, milliyet konularında dikkati çeken ifadelerde

¹İlhan Kutluer, “Zaman”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/111.

²Enveri Ekber, “Eski Türk Kültüründeki Döngüsel Zaman Üzerine”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 12/26 (2019), 296.

³Çenker Oktav- Osman Caner Taslaman, “Felsefe Tarihinde Zaman Düşünceleri”, Kader Dergisi 15/3 (2017), 721.

⁴Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2019), 404.

⁵Hayrettin Kızıl, “Zurvanizm’in Kuruluşu ve Sasaniler Dönemindeki Etkileri.” EKEV Akademi Dergisi 56 (2013), 296-297.

bulunmuştur. "Taşlıcalı" unvanı, eserlerinde kendisinin taşlı bir yerden geldiğini ifade eder. Henüz çocuk yaşta, Arnavutluk'tan devşirilerek İstanbul'a getirilmiş ve Acemi Oğlanlar Ocağı'nda eğitim görmüştür. Ardından Yeniçeri Ocağı'nda yetişmiş, Ocak Kâtibi Şihabeddin Bey'in yanında çiraklık yapmış ve yaya başlığa kadar yükselmiştir. Şihabeddin Bey, Yahyâ'yı rutin işler yerine edebiyat ve sanatla ilgilenmeye teşvik ederek onun yeteneklerini geliştirmesine katkıda bulunmuştur. Eğitim sürecinde dönemin önde gelen tasavvufî ve edebî şahsiyetlerinden ders alarak kendini geliştirmiş, özellikle klasik Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiştir.⁶

Taşlıcalı Yahyâ'nın şiirlerinde tasavvufun etkisi büyük bir yer tutar. Tasavvufî düşüncede zaman, dünyevî ve ilahi olmak üzere iki yönlü olarak ele alınır. Bu bağlamda, insanın geçici varlığı, asıl hakikate giden yolda bir perde olarak görülür. Yahyâ da şiirlerinde zamanın bu ikili doğasına vurgu yaparak dünyevî zamanın geçiciliğine ve ilahi aşka işaret eder. Özellikle divanında yer alan gazeller ve kaside türündeki bazı eserlerinde zaman, insanın ilahi aşka ulaşma arzusunu destekleyen ve ruhun sonsuzluğu ile dünyevî sınırların çarpıştığı bir alan olarak resmedilir. Yahyâ'nın bu şiirlerinde, tasavvufî aşkın bir parçası olarak zaman, insanın hakikate ulaşma yolculuğunda aşılması gereken bir engel ve aynı zamanda bir yol gösterici olarak karşımıza çıkar. Zaman, ânın kıymetini bilme, geçmiş ve gelecek arasındaki dengeyi kurma çabasıyla birlikte, ruhsal bir yolculuğun da parçası haline gelir. Yahyâ, zamanın sürekli değişen doğasını vurgularken, bireyin içsel dünyasına ve toplumsal hayatına da derinlemesine dokunuşlar yapar. Yahyâ, zamanın geçiciliğini betimlemek için doğa imgelerinden, günlük yaşam detaylarından ve geleneksel İslam edebiyatının sembollerinden yararlanır. Örneğin, bahar ve sonbahar gibi mevsimsel döngüler, gençlik ve yaşlılık gibi yaşam evreleriyle özdeşleştirilerek zamanın kaçınılmaz etkisini şiirsel bir biçimde ifade eder. Yahyâ'nın kelime seçimleri, sembolizmi ve imgeleri, okuyucuya zamanın akışı içinde insanoğlunun geçiciliğini ve ruhsal yolculuğunu hatırlatır. Bu sanatsal ifadeler, Taşlıcalı Yahyâ'nın zamanı sadece bir akış olarak değil, aynı zamanda insan ruhunun ilahi aşkla bütünleşme çabasında bir araç olarak görmesini sağlar. Zaman, onun şiirlerinde bireysel deneyimlerle kozmik döngüleri, anlık hislerle ilahi hakikatleri buluşturan bir rehber ve ayna niteliğindedir. Yahyâ'nın şiirlerinde zaman, kelimelerle inşa edilen bir doku gibi görünürken, aynı zamanda okuyucunun içsel yolculuğuna eşlik eden bir rehber niteliği taşır.

Bu çalışmada, Taşlıcalı Yahyâ'nın divanında zaman kavramının nasıl işlendiği, beyitlerde kullanılan kelimeler ve imgeler üzerinden incelenecektir. Zamanın, insana dair derin anlam katmanlarıyla ifade edilmesi ve bu kavramın, dönemin tasavvufî ve kültürel motifleriyle nasıl iç içe geçtiği ele alınacaktır. Yahyâ'nın şiirleri, bireylerin iç dünyası ve toplumsal gerçekler arasında bir köprü kurarak, okuyucunun geçmişle bugün arasında düşünsel bir yolculuk yapmasına imkân tanır. Bu bağlamda, zamanın sadece bir ölçüm aracı değil, bireylerin içsel dünyasını şekillendiren, duygusal deneyimlerini derinleştiren bir kavram olduğu ve aynı zamanda zamanın insanın varoluşsal sorgulamalarında bir araç olduğunu göstermeye çalışılacaktır. Bu açıdan, Yahyâ'nın zaman kavrayışı; dünyevî ve ilahi boyutlarıyla çok katmanlı bir sorgulama sunarken, aynı zamanda insanın geçici varlığına dair derinlemesine bir bakış sağlar.

1.Genel Anlamda Zaman Mefhumları

Rüzgâr

Rüzgâr kelimesi, Farsça kökenli olup "zaman, devir, âlem, talih, dünya, devir"

⁶ Mehmet Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey ve divânından örnekler* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 7-8.

anlamlarında kullanılır.^{7/8}

Rüzgârın “zaman” manasıyla en önemli özelliği geçici olmasıdır. Baharın geçiciliğinden yola çıkarak, dünyanın gelip geçici olduğunu, kişinin talihine güvenmemesi gerektiğini ifade eder. Zamanın geçiciliğine vurgu yaparak dünyevi hazların baharın kısa sürmesi gibi, bir gün son bulacağını hatırlatır.⁹

Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitte zamanın akışı ve getirdikleriyle ilgili olarak rüzgârı zamanla özdeşleştirmiştir.

Mâh-ı nevdür demenüz gökyüzi gülzârında

Rûzgâr ile eğilmiş yine bir tâze nihâl (Taşlıcalı Yahyâ, s.66, K. 14/9)

(Görüneni) hilâl sanmayın; semanın gül bahçesinde yine körpe bir fidan, rüzgâr/zamanla eğilmiştir.

Bu beyitte rüzgâr kelimesi hem rüzgâr hem de zaman anlamlarında tevriyeli bir şekilde kullanılmaktadır. Beyti bu açıdan ele aldığımızda iki farklı anlam katmanı ortaya çıkmaktadır. Beytin rüzgâr manası, doğrudan doğayla ilişkilidir. Hilâl sanılan şey, aslında gökyüzünün gül bahçesindeki taze bir fidandır ve bu fidan, rüzgârla eğilmiştir. Burada, zarif bir doğa tasviri yapılırken, hilâlin ince ve eğik şekli, rüzgârla eğilmiş bir fidana benzetilmektedir.

Rüzgâr kelimesi zaman anlamında düşünüldüğünde, beyit daha derin bir anlam kazanır. "Mâh-ı nev" ifadesi, "yeni ay" anlamına gelir. Gökyüzündeki bir gül bahçesi (gülzâr) olarak tasvir edilen âlemde yeni ay, gençlik ve tazelik sembolüdür. Zamanın esişi, genç fidanları eğen, onları olgunlaştıran bir etkiye sahiptir. Zamanın rüzgârı; taze varlıkları bile eğip bükebilir, yani onları olgunlaştırır, yaşlandırır ama aynı zamanda sürekli bir devinimle yeniyi de beraberinde getirir. Yahyâ, beyitte bir fidanın (nihâl) zamanla eğilmesini, yani olgunlaşmasını ya da yaşlanmasını dile getirmiştir. Ancak bu fidan henüz taze, yani zamanın etkisine yeni maruz kalmaya başlamıştır. Bu açıdan "rüzgâr" yani zaman, bir taraftan bu genç taze fidanın eğilmesine, değişmesine ve olgunlaşmasına neden olurken; diğer taraftan yeni ay gibi taze ve yeniden doğan varlıkları da ortaya çıkartmaktadır. Zaman hem yaratıcı hem de yıpratıcı bir güç olarak işlenmiştir.

Lahza

Lahza, Arapça kökenli bir kelime olup, "bir an, bir göz açıp kapama süresi, çok kısa bir zaman dilimi" anlamına gelir. Zamanın geçiciliğini, anın kıymetini vurgulamak için sıkça kullanılan bir kavramdır. Zaman, bir nehir gibi sürekli akan ve her an içinde yeni bir acı, üzüntü ya da hüzün getiren bir güçtür. Aşağıda verilen beyitte, Yahyâ Bey zamanın birikici etkisine işaret etmektedir.

Câm-ı cihân-nümâyâ dönüpdür vücûdumuz

Her **lahza** gussa vü gam u endûhumuz görür (Taşlıcalı Yahyâ, s.349, G. 107/6)

Vücûdumuz cihanı gösteren kadehe/Cem'in kadehine benzer; her an gam, keder ve üzüntümüzü görür.

Lahza (an), beyitte zamanın çok ince, belirleyici bir birimi olarak kullanılmıştır. Her "lahza", insanın varoluşunun bir parçası olup, onun ruhunda bir iz bırakır. Ancak bu izler genellikle olumsuz duygularla doludur. Şair, insanın varlığını bir aynaya benzeterek, bu

⁷ Ahmet Vefik Paşa, Haz. Lehçe-i Osmânî. R. Toparlı (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000), 796.

⁸ Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Ankara: Aydın Kitabevi yayınları, 1998), 902.

⁹ Aka Belde, Divan Şiirinde Rüzgâr (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 193.

aynanın her bir an içinde kederi, hüznü ve acıyı yansıttığını ifade etmektedir. Zamanın her küçük parçası, kişinin yaşamındaki acıları ve kederleri görmesine neden olur. Her bir anın yükü, insanın varlığında birikir, ona ağırlık verir. Burada zamanın her bir anının, insanı ruhsal olarak etkileyen bir güce sahip olduğu ve bu güçle başa çıkmanın zorluğu vurgulanmıştır. Zaman hem geçici bir varlık aynası, hem de sürekli bir üzüntü kaynağı olarak betimlenmiştir.

Zaman

Zaman, medeniyetlerin yükselişi ve çöküşü, savaşların yarattığı yıkımlar ve doğanın zamana direnişi gibi olgularla sıkça gündeme gelir. İnsanlık tarihinin kalıntıları, yıkımların bir nevi hafızası olarak zamana kazınır ve geçmişin tanığı olur.

“Zaman içinde bulunmayan, yani varlığı zatından olan varlıklar için zaman tesir gücüne sahip değildir. Çünkü bu varlıklar ezeldir ve oluş-bozuluş içinde yer almazlar. Dolayısıyla zamanın tesiri altında değildirler. Ona göre zaman içinde olan her şey zaman tarafından kuşatılır. Zamanın bizatihi tahribin sebebi olması itibariyle, onun tesiri altında eskime ve silinme meydana gelir.”¹⁰

Yahyâ Bey, zamanın hem bireysel hem de toplumsal yıkımların tanığı olduğunu aşağıdaki beyitte belirtmektedir.

Düşmanum öldi velî ba'de harâbü'l-Basra

Geçdi pâşâ-yı cihân-dâra beni haylî **zamân** (Taşlıcalı Yahyâ, s.95, K. 22/18)

Düşmanım öldü, fakat Basra harap olduktan sonra/(iş işten geçtikten sonra) cihanın sultanı olan paşaya beni uzun süre kötiledi.

Şair, düşmanın ölümünü söylemekte; ancak bu zafer ya da rahatlama duygusu tam olarak yaşanmamaktadır. Şaire göre bu zafer geç kalmıştır. Çünkü her şey, hatta belki de hayatın anlamı bile o zamana kadar harap olmuştur. Düşmanın ölmesi, "Harâbü'l-Basra" yani Basra'nın harap olmasından sonra gerçekleşmiştir. Basra'nın harap olması bir sembol olarak, geçmişin büyük ve önemli bir olayının ardından gelen yıkımı temsil eder. Zaman burada bir yıkım unsuru olarak karşımıza çıkar. Yahyâ, dünyayı fetheden, güçlü bir hükümdarın gözünden düşmüş veya unutulmuş gibi görünüyor. "Hayli zamân" ifadesi, zamanın uzun bir sürecini işaret eder. Zaman geçtikçe, büyük olaylar, güçlü kişiler ve zaferler bile unutulabilir; şairin de başından böyle bir süreç geçmiştir. Güçlü figürler, tıpkı düşmanın ölmesi gibi, zaman içinde gözden kaybolur veya önemini yitirir. Zamanın etkisi, değişen koşullar ve bir dönemin sona ermesi teması üzerinden işlenmiştir. Zamanın geçişi, insanın elde ettiği zaferlerin bile bir anlamda anlamsızlaştığını, zamanın yıkıcı etkisiyle her şeyin değiştiğini ve harap olduğunu vurguluyor. "Hayli zamân" ifadesiyle zamanın sürekliliği ve bu süreklilik içinde insanların, olayların nasıl gözden kaybolduğu, unutulduğu ifade edilmektedir. Zaman burada, olayların geçerliliğini ve anlamını zayıflatan, onları tarihin yıkıntıları arasında gölgeye çeviren bir güçtür.

Vakit

Vakit, zamanın belirli bir dilimini ifade eden bir kavramdır. Günlük hayatın düzenlenmesinde ve dini ritüellerin yerine getirilmesinde önemli bir yere sahiptir. İslam'da vakit, ibadetlerin zamanında yapılması için merkezi bir öneme sahiptir. Allah'ın rahmetinin daha geniş tecelli ettiği belirli vakitlerden olan, özel bir zaman dilimini ifade eden dua vakti aşağıdaki beyitte şöyle geçmektedir.

Güneş gibi çü 'ayândur beyân-ı evsâfi

¹⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Aristo Metafiziği ile Gazzalî Metafiziğinin Karşılaştırılması* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 82.

Sözün uzatma elün aç irişdi **vakt**-i du'â (Taşlıcalı Yahyâ, s.114, K. 26/48)

(Ey Yahyâ!) Sözünü uzatma, elini aç, dua vaktidir; zira (onun) vasıflarının izahı güneş gibi ortadadır.

Beyitte şair, bir şeyin (belki de Tanrı'nın veya bir manevi liderin) niteliklerinin güneş gibi apaçık ortaya çıktığını ifade ediyor. Güneşin aydınlatması, gerçeği gözler önüne sermesi gibi, bu kişinin veya varlığın vasıfları da açıkça görünür hale gelmiştir. Zaman burada, güneşin doğuşuyla özdeşleşmiş gibi duruyor. Güneşin doğuşu gibi, manevi hakikatler de bir noktada görünür hale gelir. Bu, bir aydınlanma veya farkındalık anını temsil eder.

"Vakt-i du'â" yani dua vakti, zamanın özel ve kutsal bir anı olarak ele alınmaktadır. Şair, sözün gereksiz uzatılmaması gerektiğini, çünkü dua zamanı geldiğini söylemektedir. "El açmak", dua etmek anlamında kullanılmaktadır. Bakara suresi, 186. ayette, "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben pek yakınımdır, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm..."¹¹ Bu noktada zaman, bir bilinç ve farkındalık gerektirir. Şair, doğru zaman geldiğinde, yani dua anında, fazla konuşmayı bırakıp bu kutsal ana odaklanmak gerektiğini vurgulamaktadır. Zaman, hem güneşin doğuşu gibi aydınlatıcı bir güç hem de doğru eylemin yapılması gereken kutsal bir an olarak işlenmiştir. "Vakt-i du'â", zamanın manevi boyutunu ve bu anın önemini vurgular. Dua vakti, bireyin kendi varlığıyla ve manevi dünyayla bağ kurduğu önemli bir andır. Bu bağlamda zaman, sadece fiziksel bir süreç değil, manevi içeriğe sahip bir olgudur. Zamanın farkındalığı burada çok önemlidir. Güneş gibi hakikatin ortaya çıktığı bu an, bireyin fazla sözle değil; içten bir dua ile Tanrı'ya yönelmesi gereken bir zaman dilimi olarak sunuluyor. Bu, zamanın doğru kullanılmasının, anlamlı eylemlerle doldurulmasının bir ifadesidir.

Nefes

Nefes, sözlükte "soluk, hava alışverişi" anlamına gelir ve insanın yaşadığını gösteren temel bir işaret olarak kabul edilir. Bu yönüyle, yaşamın en ince detayına işaret eden bir kavramdır. Nefes kelimesi sadece soluk anlamında değil, aynı zamanda bir zaman birimi olarak da düşünülebilir. Aşağıdaki beyitte nefes kelimesi zaman manasını ihtiva etmektedir.

Esmesin diyü yavuz yıl gülşenünde bir **nefes**

Üstüne ben bende-i muhlis gibi ditrer livâ (Taşlıcalı Yahyâ, s.77, K. 17/26)

Gül bahçende sert rüzgârlar bir an esmesin diye sancak, sadık bir köle gibi üstüne titrer.

Bu beyit, güçlü bir metaforik anlatımla sevgi, sadakat ve adanmışlık temasını işler. Şair, "gülşen" (gül bahçesi) ve "livâ" (sancak) gibi semboller üzerinden hem doğrudan bir kişiye veya duruma bağlılığı ifade etmektedir, hem de bu bağlılığın zayıflamasına dair endişeyi dile getirmektedir. "Yavuz yıl", sert ve güçlü rüzgâr anlamına gelir. Şair, gül bahçesinin üzerinde esmemesi için bu sert rüzgâra adeta bir yasak koymaktadır. "Gülşen" genellikle sevgiliyi, güzelliği veya cenneti simgeleyen bir metafordur. Bu gül bahçesi, sevgi dolu, narin ve korunması gereken bir yer olarak düşünülebilir. "Bir nefes" bile esmesin derken şair, en ufak bir sert rüzgârın bile gül bahçesini bozmasını istemez. Gülşen, burada çok kıymetli ve nazik bir varlığı, belki de zamanın veya kaderin zarar vermesini istemediği bir güzelliği simgeler. Şair, sevdiği ya da değer verdiği şeyin narinliğini, zamanın sert etkilerinden korumak istediğini dile getirmektedir. Zamanın (veya rüzgârın) geçişi, değişim ve kaybolma anlamına gelebilir; bu yüzden gül bahçesi gibi zarif bir güzelliğin yok olmaması için rüzgârın, yani zamanın etkisinin

¹¹ Kur'an Yolu Meâli, Haz. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrırcı- İbrahim Kâfi Dönmez- Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 2018), 27.

durmasını istemektedir.

Sancak, genellikle bir liderin ya da ulusal simgenin temsilcisi olarak görülür. Şair burada, tıpkı bir askerin sancağın altında sadakatle titremesi gibi, sevdiği kişiye ya da ideallerine karşı aynı bağlılık ve sadakati ifade etmektedir. Böylece şair, kendisini sadık bir kul ya da hizmetkâr olarak tanımlar ve sevgisine, bağlılığına olan vurgusunu güçlendirir. Sevdiğine titremesi hem sevgiden hem de korkudan olabilir, sevdiği şeye zarar gelmesi endişesiyle bir titreme söz konusudur.

Nefes, burada zamanın geçtiğini simgeler. Bir nefes, yaşamın en küçük birimi olarak ele alınır. Zamanın geçişi, nefes almak ve vermek kadar doğal ve sürekli bir döngü içindedir. Ancak şair, bu nefesin bile gül bahçesindeki huzuru bozmasını istemez. Yani, zamanın en küçük anının dahi hayatın güzel yanlarına zarar vermesini istemez. Bu, zamanın her anının ne kadar değerli ve tehlikeli olabileceğini ima eder. Zaman durmaksızın ilerleyen ve yaşamı etkileyen bir güçtür. Ancak şair, bu zamanın yıkıcı etkisinin farkındadır ve onu engellemeye çalışmaktadır. Zaman, bir sancağın dalgalanışı gibi devamlı hareket halindedir. Şairin anlatmak istediği, zamanın bu sürekli devinimine ve her şey üzerindeki etkisine karşı ne kadar savunmasız olduğumuzdur. Zaman, her ne kadar durdurulmak istense de devamlı akış içindedir. Şair, zamanın getirdiği sıkıntılara ve değişimlere karşı durmak ister; ama zamanın önünde titreyen nefes, bu durdurma arzusunun imkânsızlığını da gösterir.

Kadîm

Kadîm, klasik edebiyatta zaman kavramı açısından oldukça güçlü bir anlam taşır. Kadîm olan şey, sadece eski değil; aynı zamanda zamanın ötesine geçmiş, başlangıcı neredeyse belirsiz olan ezelden beri var olduğu düşünülen şeylerdir. Zaman kavramıyla ilgili olarak kadîm olan bir şey, zamanın akışından etkilenmeyen, zamansız bir varlık ya da mekân anlamına da gelebilir. Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitte zamanın yıpratmadığı tarihi bir şehirden bahsetmektedir.

Erenler yiri arslanlar yatağı

Kadîmî şehir gâzîler ocağı (Taşlıcalı Yahyâ, s.232, E.Ş. 1/78)

Erenler yeri, arslanlar yatağı; tarihî şehir, gaziler ocağı!

Kahramanlık ve kutsallık sembolleriyle dolu bir atmosferin yaratıldığı beyitte, şair geçmişteki erdemli insanları ve savaşçıları, yaşadıkları yerlerle ilişkilendirerek yüceltmektedir. Erdemli kişilerin ve kahramanların bir zamanlar yaşadığı, mücadele ettiği ve belki de istirahat ettikleri yer, hem manevi hem de fiziksel açıdan kutsal bir mekândır. Beyitte "kadîmî şehir", sadece geçmişte kalmış bir yer değil; aynı zamanda geçmişin kahramanlık ve maneviyatla dolu mirasını taşır. Zaman ne kadar geçerse geçsin, o şehir ve orada yaşayan erenler ve gaziler unutulmayacak kadar güçlü bir etki bırakmışlardır. Kadîm kavramı, burada zamanın aşındırıcı etkisinin ötesine geçen bir varoluşu simgeler. Şehir, zamanın geçişine rağmen hâlâ erenlerin ve gâzîlerin ruhuyla yaşamaya devam eder. Bu bağlamda şair, zamanın geçmesine rağmen bu mirasın yaşadığını ve unutulmadığını vurgulamaktadır.

Fenâ

Fenâ, tasavvufta önemli bir yer tutar ve "yok olma", "fani olma" anlamlarını taşımaktadır. Bu anlamda fenâ, geçici olan her şeyin, özellikle dünyanın ve zamansal varoluşun bir simgesi hâline gelmektedir. Zamanın akışıyla birlikte her şey bir gün yok olacak ve bu zamanın geçici olduğunun delilidir. Dünya ve zaman, başlangıcı ve sonu olan, sürekli devinen bir kavramdır. Fenâ, bu bağlamda zamanın kaçınılmaz geçişini ve her şeyin zamanla silinip gitmesini ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Rahman süresinin 26 ve 27. ayetlerinde yeryüzünde bulunan herkesin fâni olduğu, yalnız sonsuz azamet ve kerem sahibi Rabbinin

zâtının bâkî kalacağı”¹² söylenmektedir.

Râzî'ye göre, dünyanın varlık ve yokluk arasında bir durumda olması, onun sürekli ve kalıcı olmadığını, dolayısıyla ebedi olmayacağını gösterir. Fâni kavramını, kalıcılıktan yoksun anlamında kullanarak, yeryüzünde bulunan akıllı varlıkların da sonsuz bir varoluşa sahip olmadığını ifade eder.¹³

Yahyâ Bey, aşağıdaki fanilik âleminde yerleşmiş olan insana seslenmektedir.

Gel ey makâm-ı **fenâ**da olan mukîm ü mekîn

Sözüm güherlerini gûşvâr eyle hemîn (Taşlıcalı Yahyâ, s.82, K. 19/1)

Ey gelip geçici olan makamda oturan kudret sahibi, gel! Haydi, sözümün incilerini kulağına küpe et!

Beyitte dünyada ikamet eden, burada kalıcı olduğunu zanneden kişiye hitap etmektedir. Fanilik âleminde yaşayan insana, kendi değerli sözlerine kulak vermesi çağrısında bulunmaktadır. Şairin sözleri burada hakikati, geçiciliği ve belki de ilahi gerçekleri ifade eden kıymetli nasihatlerdir. Şair, maddi dünyanın geçici olduğunu ve zamanın bu dünyayı sürekli değişime ve sona doğru sürüklediğini ima etmektedir. İnsan, bu dünyada yerleşik olduğunu düşünse de (mukîm ü mekîn) aslında zamanın geçişiyle birlikte bu dünya ve içindekiler yok olup gitmeye mahkûmdur. Zaman, fenâ âlemiyle iç içedir ve insanın bu fanilik içinde yaşadığını unutmaması gerektiği hatırlatılır. Zaman, her şeyin geçici olduğunu, hiçbir şeyin kalıcı olmadığını sürekli olarak gözler önüne serer.

Ezel

İbn Arabî'ye göre zaman, içinde belirli bir başlangıcı bulunan bir nesnedir. Hilkat, sonradan peyda olma ile ezeli olma arasındaki zıtlığın başlangıç noktasıdır. Ona göre a'yân-ı sâbite'nin bütün ahvali ezelden beri mevcuttur.¹⁴ “Yüce Allah'ın ebediliği ve sonsuzluğu kapsamlı değil yoğun bir sonsuzluktur. Yani O'nun sonsuzluğu nitelik bakımından değil nicelik bakımından bir sonsuzluktur. O, sonsuz bir seriyi ihtiva etmekte olsa da kendisi seri değildir.”¹⁵

Aşağıdaki beyitte Yahyâ Bey, “lemyezeli” kelimesiyle Tanrı'nın “ezelden beri var olan, sonsuz” oluşuna ve Tanrı'nın zamansızlığına işaret etmektedir.

İçeli câm-ı ‘ışk-ı **Lemyezeli**

Kimse Yahyâyı görmedi ayık (Taşlıcalı Yahyâ, s.411, G. 205/5)

Ebedî aşkın kadehini içtiğinden beri, kimse Yahyâ'yı ayık görmedi.

Aşk şarabı Yahyâ Bey'in ruhunu öyle bir sarhoşlukla kaplamış ki onun “ayık” olduğunu kimse görememiştir. Kuzu, şarap içmenin insanda sarhoşluk adı verilen geçici bir bilinç kaybına yol açarak akıl yetisini devre dışı bıraktığını ifade etmektedir. Benzer bir biçimde, ilahî aşkın da âşığın aklını gönül karşısında hükümsüz kıldığını ve bu durumun tasavvuf terminolojisinde “sekr” olarak adlandırılan bir sarhoşluk hâline neden olduğunu belirtir. Ayrıca, aşkın deneyimlenmeye başladığı ilk andan itibaren mutluluk değil, daha çok acı ve ıstırap kaynağı olduğunu ifade eder.¹⁶ Bu sarhoşluk, dünyevi bir sarhoşluktan farklı

¹² Rahman, 55/26-27

¹³ Fahreddin Er-Râzî, Tefsir-i Kebir-Mefâtihu'l-Gayb (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 100.

¹⁴ Toshihiko İzutsu, İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar. Çev. Ahmed Yüksel Özemre (İstanbul: Kaknûs Yayınları, 2005), 263.

¹⁵ İlknur Demir, İslam Kelamında Zaman Kavramı (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 30.

¹⁶ Fettah Kuzu, “Klasik Şiirde Şarap Kavramı ve Fehîm-i Kadîm'in “Şarâb” Redifli Gazeli Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, Gaziantep University Journal of Social Sciences 13/4 (2014), 967.

olarak, ilahi aşkın getirdiği coşkunculuk ve vecd halidir. Bu durum kişinin aşkın derinliklerine dalıp, kendini ve dünyevi gerçeklikleri aşarak ilahi gerçekliğe ulaşmasıyla ilgilidir. Beyitte, ezeli zaman ve aşkın mistik boyutu Yahyâ Bey'in diliyle işlenmiştir. "Câm-ı aşk" yani aşk şarabı, ilahi aşkın sembolü olarak kullanılmıştır. "Ezeli zaman" kavramı, Tanrı'nın zamansız ve sonsuz varoluşunu simgeler. Yahyâ Bey, bu ezeli varoluşla sarhoş olmuş; dünyevi zamanın ötesine geçmiştir. "Ayıklık" ise dünyevi bilinç hali, sınırlı bir farkındalığı temsil ederken, Yahyâ Bey'in aşk şarabından sarhoş oluşu, onun zamansız ve sonsuz olan Tanrı'yla birleşmiş olduğunun ifadesidir. Zaman burada, hem dünyevi hem de ilahi boyutta ele alınır. Dünyevi zamanın sınırları, ilahi aşk sayesinde aşılar ve bu sarhoşluk hali ezeli zamanla bütünleşmeyi sağlar.

2. Kozmik Hareketlerle Belirlenen Zaman

Yıl

Yıl, zamanın ölçü birimi olarak kullanılır ve insan hayatının evrelerini tanımlamak için önemli bir araçtır. Zamanın akışı, kaderin bir tecellisi olarak görülür. Geçmiş yılların deneyimleri ve geleceğin belirsizliği, âşıkları sabra ve tevekküle yönlendiren bir öğreti olarak şair tarafından aşağıdaki beyitte işlenmiştir.

Unutuldu cümle bir sâ'at zamân-ı vasl ile

Bunca **yıllar** mübtelâ-yı derd-i hicrân olduğum (Taşlıcalı Yahyâ, s.464, G. 294/3)

Bunca yıldır ayrılık derdinin müptelası olduğum, hepsi bir saatlik vuslatla unutuldu.

Bu beyitte şair, aşkın verdiği ayrılık acısını (hicran) uzun yıllar boyunca yaşadığını, fakat kavuşmanın (visâl) getirdiği mutluluğun o yılların ıstırabını sadece bir saatlik birliktelikle unuttuğunu dile getirmektedir. Şair, yıllar boyunca süren bir ayrılık acısından söz etmektedir. "Yıl" burada sadece kronolojik bir birim değil, yoğun acıların yaşandığı uzun bir zaman dilimi olarak da betimlenmektedir. Şairin hissettiği ayrılık, geçen zamanın uzayıp ağırlık kazanmasına sebep olmuştur. Buna karşılık, "bir saatlik kavuşma" ifadesi, uzun yılların acısını unutturacak kadar güçlü bir tesir ifade eder. Nâzım Hikmet'in "Seyahat Notları" şiirinde tren yolculuğu sırasında günlerin ve yolların insana bitmeyecek kadar uzun geldiği ve "Kanat takmak kabil olsaydı saatlara"¹⁷ mısrasıyla "sanal zaman"daki gibi zamanı hızlandırmak isteği dile getirilir. Yani burada zaman, nesnel bir ölçüm değil, hissî bir tecrübedir. Uzun yıllar süren acılar, kısa bir mutluluk ânında yok olur. Kavuşma anı o kadar değerlidir ki, yılların yükü o anda silinir. Böylece, uzun yıllar süren ıstırabın psikolojik ağırlığının, tek bir mutluluk ânında eriyip yok olabileceği fikri işlenir. Şair bu ifadeyle, insanın zaman algısının duygulara bağlı olarak nasıl değişebileceğine işaret etmektedir.

Ay

Recep Ayı, İslam takvimine göre yılın yedinci ayıdır ve *Hicri takvim* kullanılarak hesaplanan zaman diliminde, özel bir öneme sahiptir. Recep ayı, İslam takviminde Ramazan ayına yaklaşan ilk aydır. Bu nedenle, oruç tutma ve ibadatlere yoğunlaşma açısından bir hazırlık süreci olarak görülür. Klasik İslam düşüncesinde, bu ayda tövbe ve dua ile manevi temizlik yapılması önerilmektedir. Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitte Şehzade Mehmed'i Recep ayıyla kıyaslayarak ona yücelik katmaktadır.

Öldürdi kâyinâtı senün hasta olduğun

Tutuldu oruç **ayı** gibi ey meh-i receb (Taşlıcalı Yahyâ, s.163, MER. 7/V-4)

¹⁷ Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 172.

Senin hasta olman bütün cihanı öldürdü. Ey recep ayı, oruç ayı gibi tutuldun!

Şair, Şehzade Mehmed'in hastalığını, evrendeki her şeyin varlığını etkileyen büyük bir felaket olarak yorumlamaktadır. "Kâinatı öldürmek" ifadesi yalnızca fiziksel bir ölüm değil; zamanın akışının, düzenin ve hareketin sona ermesi anlamını da taşır. Onun hastalığı, dünyanın tüm canlılık ve dinamizmini durdurur. Zamanın akışı onun durumuna bağlıdır, o hastalandığında zaman da sanki anlamını yitirir. Bu durum, kutsal ve saygı duyulan Recep ayı ile kıyaslanmaktadır. Bu ayda oruç tutulması, nefsi terbiye etmek ve dünyevi hazlardan uzaklaşmak için bir arınma zamanıdır. Şair, bu hastalığı Recep ayındaki oruç tutmaya benzeterek bu durumun da bir bekleyiş, sabır ve arınma süreci olduğunu ima etmektedir. Oruç nasıl dünyevi tatlardan uzak kalmayı gerektiriyorsa, şair de Şehzade Mehmed'in hastalığı sırasında bir tür bekleyiş ve mahrumiyet hissi yaşamaktadır.

Gün ve Günün Bölümleri

Günün zaman dilimleri, insanın hayat döngüsüyle özdeşleştirilir ve insanın yüklediği manayla değer kazanır. İnsanın ayrılık ve şaşkınlık gibi duygusal beklentileri zamanın algılanışı üzerinde etkilidir. Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitte aşk, ayrılık, bekleyiş ve şaşkınlık gibi derin duygularını gün zaman kavramı üzerinden şu tezahürle vermektedir.

Nâgehân irdi kıyâmet gibi hayret **günleri**

Ayrılık **eyyâmı** hicrân vakti firkat **günleri** (Taşlıcalı Yahyâ, s.183, MÜS. II/2)

Hayret günleri kıyamet gibi ansızın geldi; ayrılık zamanı, hicran vakti, firkat günleri...

Bu beyitte şair, ayrılıkla geçen günlerin ağırlığını ve etkisini, kıyamet gibi şiddetli ve beklenmedik bir zaman dilimiyle ilişkilendirmektedir. Gün, zaman ve duygu arasında güçlü bir bağ kurulan bu dizelerde, şair ayrılığı sadece bir süre değil, felaket boyutunda yaşanan bir ruh hâli olarak sunmaktadır. Burada "nâgehân" (ansızın) ifadesi, ayrılık günlerinin beklenmedik şekilde şairin hayatına çöküşünü anlatır. Kıyamet ve hayret kavramlarıyla, ayrılık günlerinin şiddeti artırılır. Kıyamet, aniden kopan ve her şeyi altüst eden bir felaket olarak tasavvur edilir. Aynı şekilde, ayrılık da şair için hayatı sarsan, şaşkınlık ve çaresizlik içinde bırakan bir deneyimdir. "Hayret günleri" ifadesi, şairin bu ayrılıkla başa çıkamayıp zamanın akışına karşı şaşkınlık ve donukluk yaşadığını göstermektedir. Ayrılık, sadece bir duygusal ayrılık değil; şairin zaman algısını da altüst eden bir krizdir. Günlerin akışı, bir yıkımın ardından gelen belirsizlikle eş tutulmaktadır.

"Eyyâm", Arapça kökenli olup "günler" anlamına gelir; fakat burada sıradan günleri değil, şairin zorlukla geçirdiği, bitmek bilmeyen ayrılık dönemini ifade etmektedir. "Hicrân vakti" ifadesi ise ayrılığın sadece bir an değil, uzayıp giden sancılı bir zaman dilimi olduğunu ima eder. Şair, her günün ayrılık acısıyla dolu olduğunu anlatır. Bu günler sıradan zaman birimleri değildir; ayrılığın yoğun hissedildiği, zamanın akmadığı veya anlamını yitirdiği günlerdir. Her bir gün, ayrılığın yarattığı acıyı katmerli şekilde şairin ruhuna işler. Bu nedenle zaman yalnızca bir takvimsel ölçüm değil, duygusal tecrübeyle anlam kazanan bir kavramdır. Günlerin normal akışı, ayrılıkla birlikte bozulmuş; günler, sıradan akışlarından çıkmış ve acı veren bir bekleyiş hâline gelmiştir. Şairin zaman algısı, ayrılıkla birlikte donmuş gibidir; her bir gün, sıkıntının bir parçasıdır. Böylece zamanın insan psikolojisiyle nasıl şekillendiğinin ve acının zamanı nasıl uzatıp ağırlaştırdığının incelikli bir şekilde işlendiği görülür.

Şafak

Şafak, güneş doğmadan hemen önce gökyüzünde beliren kızılıktır. Şafak, günün başlangıcını müjdeleyen, karanlıktan aydınlığa geçişi temsil eden bir zamandır. Hayatın ve ümidin yenilenmesini sembolize eder. İnsan ruhunun karanlıktan (cehalet) aydınlığa (marifet ve hakikat) yolculuğunu sembolize eder. Yahyâ Bey, şafağın yaratmış olduğu göksel şölenni

aşağıda verilen beyitle betimlemektedir.

Kırmızı pervâzıdur surb-ı **şafak** encüm sipâh

Heykeli şekl-i şihâb u mâh-ı nevdür ser-livâ (Taşlıcalı Yahyâ, s.77, K. 17/24)

Şafağın kızılığı (onun) kırmızı saçağıdır, yıldızlarsa askerlerdir; sancağın muskası, kayan yıldız/yanan ateş gibidir; başındaki âlemiyse hilâldir.

Yahyâ, şafağın başlangıcındaki renkleri, gökyüzündeki yıldızlar ve göksel varlıklarla birlikte tasvir etmektedir. Beyitte hem zaman hem de mekân imgeleri yoğun bir şekilde iç içe geçmiş; şafak, estetik bir tablo gibi betimlenmiştir. Zamanın akışı, gökyüzü olayları ve kozmik unsurlarla anlatılarak şafak vaktinin ruhu aktarılıyor. Sabahın erken saatlerinde doğan güneşle birlikte gökyüzünde beliren kızılık, şafak zamanının kırılma anıdır. Bu kırmızı renk, adeta bir sınır çizgisi ya da gökyüzünün ihtişamlı bir çerçevesi gibi görünmektedir. Şair yıldızların (encüm) birer asker (sipâh) gibi düzenli bir orduyu andırdığını ifade etmektedir. Gece boyu gökyüzünde parıldayan yıldızlar, şafağın yaklaşmasıyla birlikte sanki görevini tamamlamış bir gök ordusu gibi çekilmeye başlar. Burada yıldızlar, geceyi temsil ederken, şafak ise bu düzenin sona erişini ifade eder. Zamanın geçişi, yıldızların kayboluşuyla görsel bir dille betimlenmiştir. Bu ifadeler, şafağın yaklaşmasıyla birlikte ay ve yıldızların estetik bir düzen içerisinde görüldüğünü ima eder. Gökyüzü, bir heykel gibi şekillenen bu unsurlarla, sanat eseri gibi canlanır. Bu, şafağın görseelliğiyle zamanı resmetme çabasıdır. Şafak vakti, hem geceyi hem de gündüzü içinde barındıran bir eşik zamanıdır. Gece ve gündüz arasındaki sınır olan şafakta, hem gökteki yıldızlar hem de hilal, gecenin vedasını ve gündüzün doğuşunu gösterir. Şair burada, zamanı soyut bir olgudan çıkarıp, renkler ve gökyüzündeki hareketlerle somut bir deneyim olarak sunmaktadır. Burada zamanın geçişi, durağan değil, görkemli bir sahne olarak tasvir edilmiştir.

Seher

Seher, şafaktan sonraki sabahın ilk saatleri, güneşin doğuşundan önceki vakittir.

Bir zaman unsuru olan seherde, göklerin kapısının açıldığı, rahmet yelinin estiği, rızıkların dağıtıldığı, âleme feyzin döküldüğü, ilâhî nimetler sofrasının serildiği, en zor meselelerin çözüldüğü, âleme nurun indiği, ibadet, zikir, dua, münacat, tövbe ve istiğfarın edildiği, tabiatın canlandığı, çiçeklerin açıldığı, seher yelinin estiği, seyrana çıkıldığı, âşıkların mestane naralar attığı, erken uyanıldığı, günün aydınlanmaya yüz tuttuğu, gecenin gündüze dönmeye başladığı, güneşin doğmaya yaklaştığı, kişinin ruhen ve bedenen dinlendiği gibi birçok hadisenin olup bittiği görülmüştür.¹⁸

Zaman, geceyle gündüz arasındaki geçişin yanı sıra yeniden başlama, güçlenme ve karanlığın yenildiği bir süreç olarak anlam kazanır. Güneşin doğuşu, her günün yeni bir başlangıç olduğunu hatırlatır. Seher, karanlığın aydınlığa dönüşmesini simgeler. Zafer de bu dönüşümle özdeşleşir; Yahyâ Bey, seher vaktinin kutsallığını vurgulayarak bu anın zaferle taçlandığını aşağıdaki beyitte dile getirmektedir.

Tıg-ı nusratla nitekim 'âlemi feth itmege

Her **seher** peydâ kıla bu husrev-i hâver livâ (Taşlıcalı Yahyâ, s.77, K. 17/36)

Zafer kılıcıyla nasıl ki bir fatih dünyayı fethederse, her sabah doğu hükümdarı (güneş) bayrağını açıp ortaya çıkar.

Bu beyitte şair, şafak vaktini bir zafer ve fetihle ilişkilendirerek betimlemektedir.

¹⁸ Hüseyin Güftâ, “Divan Şiirinde Vakt-i Seher”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi III/15 (2010), 133.

Burada şafak, hem zamanın geçişi hem de güç ve yenilenme anı olarak ele alınmıştır. Şafak sadece sabahın başlangıcı değil, bir fetih anı gibi görkemli bir olay olarak sunulur. Burada şair, bir fatihin zafer kazanma anını, şafak vaktinin doğuşuyla metaforik olarak ilişkilendirir. Beyitte geçen hükümdar, her sabah doğu yönünden çıkan güneş ile özdeşleştirilmiştir. Güneşin doğuşu, bir hükümdarın bayrağını (livâ) açması gibi tasvir edilmektedir. Tıpkı bir hükümdarın sabah kalkıp fethetmeye yönelmesi gibi, güneş de her seher vakti karanlığı yenip ufukta kendini gösterir. Buradaki mecaz, şafak vaktini bir güç ve egemenlik anı olarak resmeder. Zamanın akışı, şafakla birlikte doğu yönünden bir hükümdarın bayrağını kaldırıp yola çıkmasına benzetilmiştir. Böylece şafak, her günün yeniden fethedildiği bir an olarak anlam kazanır. Burada şafak, yalnızca bir doğa olayı değil, aynı zamanda yeni fırsatların başlangıcı ve karanlığın yenilmesi anlamına gelir. Gece, bilinmezlik ve karanlığı temsil ederken, şafak zafer kılıcıyla bu karanlığı dağıtarak aydınlığı getirir. Şair, şafak anını güç ve hareket anı olarak yüceltmektedir. Güneş, her sabah doğudan yükselerek tıpkı bir hükümdar gibi hükmünü icra eder. Zaman, bu yüzden sadece bir akış değil, her günün başında kazanılan taze bir zafer anlamına gelir.

Gece-Gündüz

Gece ve gündüz, klasik edebiyatın zengin mazmun dünyasında aşk, ayrılık, huzur ve arayış gibi temaların işlendiği, simgelerle bezenmiş derin anlamlar taşır. Gece hüznün ve gizemi, gündüz ise ümit ve aydınlığı yansıtarak, birbirini tamamlayan bir estetik döngü oluşturur. Gecenin karanlığı, içsel bir derinliği temsil ederken; gündüzün aydınlığı, dışsal dünyayı anlamayı sağlar. Gece ve gündüz, yalnızca iki farklı zaman dilimi değil; her biri kendi içinde bir anlam, işlev ve aydınlanma fırsatı sunar. Şair, aşağıdaki beyitte zamanın bu iki yüzünü birer manevî tecrübe olarak betimlemektedir.

Gice gündüz götürür kendüye nûrâniyyet

Meh-i tâbân ile hôrşîd-i cihânun seferi (Taşlıcalı Yahyâ, s.42, K. 7/7)

Gece ve gündüz kendi ışıklarını getirirler, parlak ay ile dünyayı aydınlatan güneş sürekli bir yolculuk içindedir.

Bu beyitte şair, gece ve gündüzün birbirini takip etmesi ve bu döngünün kozmik unsurlar (güneş ve ay) aracılığıyla gerçekleşmesi üzerine derin bir zaman algısı sunmaktadır. Zamanın geçişi, gökyüzündeki değişimlerle ve ışığın farklı formlarıyla anlatılmıştır. Beyit, gün ve gece arasındaki sürekli döngüyü bir yolculuk (sefer) ve ruhaniyet arayışı bağlamında ele alır. Şair burada, gece ve gündüzün kendi varlıklarını birer aydınlanma biçimi olarak yorumlamaktadır. "Nûrâniyyet" (ışık ve manevî aydınlık), yalnızca fiziksel bir ışığı değil, aynı zamanda ruhsal bir anlamı ifade etmektedir. Gece, karanlık gibi görünse de kendi içinde bir dinginlik ve içsel farkındalık barındırır; gündüz ise güneşin ışığıyla dünyayı aydınlatır.

Burada zamanın geçişi, aydınlık ve karanlık döngüsüyle anlam kazanır. Gece, dinlenme ve içsel yolculuk vakti iken; gündüz, hareket ve görünürlük zamanıdır. İki zaman dilimi hem fiziksel hem de ruhsal bir bütünlük yaratır. Şair, ay ve güneşin birbirini takip eden bu yolculuğunu "sefer" (yolculuk) olarak tanımlar. Bu sefer, gece ve gündüz arasındaki sürekliliği ve uyumu anlatır. Ay geceyi, güneş ise gündüzü temsil eder; ikisi de kozmik bir düzen içinde hareket eder ve zamanın akışını sağlar. Gecenin bitmesiyle ay çekilir ve güneş ortaya çıkar; güneş batınca ise ay yeniden sahneye çıkar. Böylece zaman, sürekli yenilenen bir döngü hâline gelir.

Mevsimler (Bahar, Hazan)

Bahar

Baharla birlikte, bütün canlılarda birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Kışın soğuk ve güneşsiz günleri, yerini artık yavaş yavaş baharın neşesine ve sıcaklığına bırakır.

Baharla birlikte olumlu intibaları ve insan ruhunda uyandırdığı yaşama sevinci duygularının izlerini görmek mümkündür. Şairler, tabiatta meydana gelen bu canlanmayı, letafeti oldukça coşkulu bir biçimde dile getirmişlerdir. Bahar, tazelik ve canlılık ve itidal mevsimi olarak işlenmiştir. Soğuk ve zulmetin gitmesi, etrafın gül, lâle, sümbül, nergis çiçekleriyle süslenerek adeta cennet bahçesine dönmesi; suların çoğalarak akarsuların coşkun akması, saba rüzgârının can bağışlaması, yeryüzüne bir letafet gelmesi; yeme, içme, gezmenin vakti olması vs. söz konusu edilmiştir. Bütün bu olumlu özellikleriyle bahar, insanların mutlu olmalarını ve yaşama sevinci duymalarını sağlar. Bununla birlikte tabiatta meydana gelen değişiklikler insan ruhunda birtakım dalgalanmalara sebep olur.¹⁹

Bahar, yalnızca bir mevsim değişikliği değil; aynı zamanda insanın kendi farkındalığını ve ruhsal yenilenmesini de simgeler. Zamanın döngüsel yapısı içinde bahar, tazelik ve başlangıçların zamanıdır. Şair aşağıdaki beyitte, baharı insan hayatına bir metafor olarak yerleştirirken, her bireyin bir "bahar zamanı" yaşaması gerektiğini vurgular: Uyanmak, yenilenmek ve hayatın güzelliklerine dikkat kesilmek.

Nev-**bahâr** oldu çiçekler gibi sen de gözün aç

Geydiler havrâ gibi envârdan başına tâc (Taşlıcalı Yahyâ, s.304, G. 38/1)

İlkbahar geldi, huriler/kara gözlü güzeller misali başına nurdan taç/renkli yapraklar takan çiçekler gibi sen de gözlerini aç!

Bu beyitte, şair nev-bahâr metaforunu kullanarak tabiatın yeniden uyanışını ve insan ruhundaki değişimi ele alıyor. Baharın gelişiyle doğanın canlanması, çiçeklerin açması, insanın da gözünü açarak çevresine dikkat kesilmesini teşvik eder. Bahar burada bir zaman kavramı olarak, yenilenme ve farkındalık dönemiyle özdeşleşmiştir. Bahar, metaforik anlamda insan hayatına da taşınır. Baharın gelişiyle çiçeklerin açması, insana da bir çağrıdır: Baharın ruhunu yakalamak ve farkındalığı artırmak. Bahar yalnızca fiziksel olarak doğanın değişimi değil, insanın ruhsal aydınlanması için de bir fırsattır. "Sen de gözün aç" ifadesi, bireyin içsel bir uyanışa davet edildiğini gösterir. Baharda her şey, adeta birer ışık tacı giymişçesine ihtişam kazanır. Tıpkı doğanın baharda ıslıl ıslıl görünmesi gibi, insanın da ruhen aydınlanması ve bu yeniliğin getirdiği güzelliği başında bir taç gibi taşıması beklenir. Buradaki "havrâ" (sinagog) benzetmesi ise farklı kültürel unsurların ışıkla ve yücelikle buluşmasına işaret eder, tüm canlılar bu manevi tacı kuşanır.

Hazan

Hazan, olumsuz özellikleri ve sarı rengin hâkimiyeti nedeniyle genellikle mutsuzluk, yalnızlık, hastalık ve yaşlılık gibi istenmeyen duyguların ifadesinde kullanılmaktadır. Baharın ardından hazanın gelmesi kaçınılmazdır ve hazan yapraklarından ibret alınması gerekmektedir. Hazan, övgüyle sözü edilecek bir mevsim değildir; ancak insanın hazandan alacağı dersler vardır. İnsan içinde yaşadığı güzelliklerin ve anın kıymetini bilmelidir. Mutluluk ve güzellik mevsimler gibi gelip geçicidir. Hazanın bir bitiş olmakla birlikte yeni bir başlangıcın habercisi olduğu da unutulmamalıdır.²⁰

Mecnun, Leyla'ya duyduğu aşk nedeniyle toplumsal beklentilerden ve dünyevi değerlerden tamamen uzaklaşmış, aşkın getirdiği bir safiyetle yaşamıştır. Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitte tasavvufî bir çağrıda bulunarak, insanın dünyevi gösteriş ve yapmacıklık (riyâ) gibi bağlardan sıyrılarak hakikate yönelmesini öğütlemekte; Mecnun'u örnek göstererek, bireyin

¹⁹ Zehra Göre, "Divan Şiirinde 'Cünûn Eyyâmî' Olarak Bahar", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* Volume 2/3 (Summer 2007), 284.

²⁰ H. Dilek Batislam, *Divan Şiirinde Hazan, Diriözler Armağanı*, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2003), 173.

içsel yolculuğunda benzer bir samimiyetle gösteriştten ve sahte değerlerden uzak durmasını salık vermektedir. Bu vaziyet hazan (sonbahar) mevsimi üzerinden ifade edilmiştir.

Riyâ esbâbını terk eyle mecnûn gibi ey sôfi

Hazâna uğramış lâle gibi tâc u kabâdan geç (Taşlıcalı Yahyâ, s.307, G. 42/3)

Ey sofî, (sen de) Mecnun/âşık gibi riya elbisesini çıkar/ikiyüzlülüğü bırak; güzde kalmış/solup sararmış lale misali taç ve kaftanını terk et!

Baharda görkemli açan laleler, sonbahar geldiğinde solar ve yapraklarını döker. Hazan burada, her şeyin fani olduğunu ve dünyevi güzelliklerin zamanla yitirildiğini hatırlatır. "Taç ve elbise" gibi simgelerle de dünyevi ünvan, statü ve süslerin geçici olduğu vurgulanmaktadır. Şair, insanın hazana uğramış bir lale gibi gösteriştten ve dışsal süslerden arınarak gerçek huzura ulaşması gerektiğini ifade eder. Hazan, zamanın döngüsündeki bir sonlanma ve arınma dönemi olarak ele alınır. Doğa, sonbaharda nasıl yalınlaşırsa, insanın da hayatın geçici olduğunu fark edip dünyevi bağımlılıklarını terk etmesi gerekir. Hazan mevsimi, aynı zamanda ruhsal bir sadeleşmenin ve faniliği idrak etmenin sembolüdür. Şair, her şeyin gelip geçici olduğunu, bu yüzden bireyin asıl değeri dışarıdaki gösterişte değil; içsel huzurda bulması gerektiğini hatırlatır.

3. Zamanın Üç Boyutu (Dün-Bugün-Yarın)

Dün

Klasik edebiyatta "dün", hem bir zaman dilimi hem de duygusal bir anlam taşır. Bu, insanın geçici olan yaşamı, kaybolan değerleri ve geçmişin özlemiyle bağlantılıdır. "Dün", âşıkların birlikte geçirdiği zamanlar, yaşadıkları mutlu anlar veya eski sevgilinin hatıralarıyla özdeşleşir. Yahyâ Bey, ölümle burun buruna geldiği bir deneyimini dün gece üzerinden menfi bir şekilde aşığıdaki beyitte şöyle dile getirmektedir.

Dün gice hayra girüp öldürmek isterdi beni

Öldüren Yahyâyı her gün yârnun ihmâlidür (Taşlıcalı Yahyâ, s.339, G. 91/7)

(Sevgili) dün gece hayra girip beni öldürmek istedi. Yahyâ'yi her gün öldüren/perişan eden sevgilisinin (bu) ihmâlidir.

Beyitte "dün" ifadesi sadece bir zaman belirteci değil; aynı zamanda yaşanmışlıkları, hatıraları ve bir dizi olayın geçtiği, geçmiş zamana işaret eder. Burada "dün gece"ye vurgu yapılması, yaşanan acının ve ölüm hissini tazeliğini vurgulamaktadır. Dün yaşananlar, geçmişte olanlar şairin zihninde taze, sıcak bir his bırakmaktadır.

Şair "dün gece hayra girip" derken, biri tarafından öldürülmek üzere iken kurtulduğunu, bir şekilde hayatta kaldığını ima eder. Bu kişi ona zarar vermek isteyen, belki de kıskançlık ya da ihmal dolayısıyla şaire karşı kötülük besleyen biridir. Ancak öldürülen Yahyâ'nın başına gelenler gibi, şair de aynı acıya maruz kalmaktadır ve bunu her gün yaşamaktadır. Buradaki "Yahyâ" ifadesi, şairin yaşadığı bu ihmal ve acı duygusunun bir benzetmesi gibi kullanılmıştır. "Her gün yarin ihmâline uğramak" ise, şairin sevdiği kişinin ilgisizliği yüzünden sürekli yaralandığını, her gün biraz daha canının yandığını ifade eder.

"Dün" kavramı bu beyitte hem dün gece yaşanan bu korku ve acıyı hem de her geçen gün süregelen ihmallerin yarattığı birikmiş acıları temsil eder. Yani dün yaşanan ihmal ve ilgisizlik, bugünün de acılarını besleyen bir temeldir. Bu yüzden şair, dün yaşananların, bugünün acısının kaynağı olduğunu hissettirmektedir.

Şimdi

Tek bir zaman vardır: Şimdiki zaman. Geçmiş ve gelecek nasıl vardır? Yoksa yok

modurlar? Geçmiş ve gelecek şimdiki zaman içinde vardılar. Yani şu anın geçmişi ve geleceği olarak vardır. Ruh veya zihin varlığını yitirmiş geçmiş ve henüz var olmamış geleceği şimdiki zaman içinde varlığa getirir. Var olan hep şu andır. Zamanın bir süreklilik sıfatı vardır. Bu şudur: Zaman, gelecekteki beklentilerin geçmişe doğru gelişmesi ve bunun devam etmesidir.²¹

Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitte içinde bulunulan zaman olan şimdiki zamana dikkat çekmektedir.

Tîr-i müjgânı gibi **şimdi** tokunmadın geçer

Dilberün bu şîve vü nâzında hâlet yok midür (Taşlıcalı Yahyâ, s.346, G. 103/3)

Şimdi kirpiğinin oku gibi isabet etmeden/selam vermeden geçip gider, gönül alıcı sevgilinin bu nazında bir başka hâl yok mudur?

Bu beyitte, şair "şimdi" kelimesi üzerinden zamanın şimdiki anına, içinde bulunduğu ana odaklanır. Bu an, şairin sevgiliden uzaklık ve ilgisizlik hissettiği, ona olan arzusunun karşılıksız kaldığı bir zamanı ifade eder. Kirpik oku sevgilinin bakışlarındaki keskin, etkileyici gücü temsil eder ve bu oklar aşığın gönlüne dokunmasa bile kalbini sarsar, ona derin bir etki bırakır. Ancak "şimdi" bu kirpik okunun, yani sevgilinin ilgi ve nazarlarının ona değmediği, geçtiği bir andır. Şair, sevgilinin nazarlarının eskisi kadar tesirli olmadığını veya ilgisizleştiğini ima eder. Kuzu, klasik şiirde aşk genellikle âşığın, maşuka karşı tek taraflı ve sancılı bir süreç olarak yaşadığı bir durumdur. Maşukun âşığa gösterdiği cefa, her ne kadar zorlayıcı olsa da bir ilgi göstergesi sayıldığından, âşık bunu kabullenebilir. Ancak âşık için asıl kabul edilemez olan, sevgilinin ilgisizliğidir.²² Sevgilinin eskisi gibi davranmıyor oluşu, şairin zihninde bir eksiklik duygusu yaratır. Şair, bu anda sevgilinin nazlı ve cilveli tavırlarının eskisi gibi olup olmadığını merak eder ve bir özlem içinde kalır. Şair "şimdi"nin getirdiği boşluk duygusunu, sevgilinin ilgisindeki azalma ve nazındaki değişimle özdeşleştirmektedir.

Yarın

Klasik edebiyatta yarın, geleceğin belirsizliği ve insanın öngörülemez kaderine dair bir hatırlatma olarak sıkça kullanılırken; Yahyâ Bey'in muhayyilesinde gelecek, aşk yolculuğunda bir umut ve arzu olarak yer almaktadır.

Tanrı cânım almaz ise dilberâ yarın gice

Cân u başı ideyin sana fedâ **yarın** gice (Taşlıcalı Yahyâ, s.508, G. 367/1)

Ey gönül alıcı sevgili! Allah yarın gece canımı almazsa (bu) canla başı senin için feda edeyim.

Bu beyitte şair, geleceğe dair bir beklenti, umut ve arzu içinde "yarın" kavramı üzerinden bir hayal kurar. Şair, eğer Tanrı canını almazsa, yani yarına kavuşursa, bütün varlığını (canını ve başını) sevdiği kişiye feda edeceğini söyler. Burada "yarın" şairin sevdiğiyle buluşmayı umduğu, adeta her şeyini adamak istediği, büyük bir özlemi taşıyan bir zamandır. "Yarın gece" ifadesi, sadece bir sonraki günü değil, o güne dair özlemi ve içinde biriken sevgiyi ifade eder. Şair, gelecekteki o gecenin hayalini kurar ve o anın gelmesi için bir arzu besler. Bu bekleyiş, sevdiği kişiye kavuşma isteğini de yoğunlaştırır; çünkü "yarın" gerçekleşirse, tüm benliğini ona adayacaktır. Bu bağlılık ve teslimiyetin doruk noktasını ifade etmektedir.

²¹ A. Kadir Çüçen, "Ortaçağ Felsefesinde Zaman Kavramı", Felsefe Dünyası Dergisi 20 (1996), Bahar, 76.

²² Fettah Kuzu, Hoca Dehhâni'nin "İdem" Redifli Gazelinde "Vâsüht Tarzı Aşk" veya Geleneğin Sorgulanması, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi 37 (2023), 847.

4. Zaman İfade Eden Diğer Kelimeler

Gâh

Klasik edebiyatın dilinde gâh kelimesi, belirli bir anlam genişlemesiyle kullanılır ve genellikle "zaman zaman", "bazen", "bir ara", "şu kadar zaman", "her zaman" gibi anlamlarda kullanılır. Bu bağlamda, "gâh" kelimesi çoğunlukla belirli bir olayın veya durumun düzenli olarak tekrar ettiği ya da zamanla birden fazla kez meydana geldiği anlamına gelir. Yahyâ Bey, gâh kelimesini, aşağıdaki beyitte daima anlamında kullanarak zamanla ilgili bir tekrar veya değişkenlik vurgusu yapmaktadır.

Cânib-i Hakka teveccühdeyüz ashâb gibi

Gözi açuklara her **gâh** nazargâhuz biz (Taşlıcalı Yahyâ, s.372, G. 143/6)

Ashap gibi Hakk'a gönülden bağlıyız; biz, basiret sahiplerinin daima nazar ettiği kimseleriz.

Beyitte şair, kendisini ve kendisiyle aynı yolda olanları Allah'a sürekli yönelmiş olan, yani doğru yolda olan ve Allah'ın rahmetini isteyen kişiler olarak tanımlamaktadır. Gözleri açık olanlar ise manevi idrak sahibi, hakikati görebilen kişilerdir. Şair, kendilerini bu kişilerin nazarına layık, değerli kimseler olarak ifade etmektedir.

Bu beyitte "gâh" kelimesinin "her zaman" olarak değerlendirilmesi, şairin sürekli bir maneviyat hâlini ve bu hâlin devamlılığını vurgulamasına işaret eder. Yani, sadece belirli zamanlarda değil; her an ve her vakit Allah'a yönelme hâlinde olduklarını ifade eder. Şair, Allah'a teveccüh etmeyi (yönelmeyi) yalnızca bir ritüel ya da özel zamanlarda gerçekleştirilen bir ibadet değil; her zaman ve her koşulda yapılan bir hâl olarak görmektedir. Kendisinin ve yol arkadaşlarının daimi bir manevi bağlılık içinde olduklarını ima eder. Bu sürekli teveccüh hâli sayesinde, hakikati görenlerin, yani Allah'ın yolunda ilerleyenlerin bakışlarını her zaman üzerlerinde hissettiklerini belirtir. Böylece beyitte, zamandan bağımsız, sürekli bir manevi duruşun gücü, bu duruşun hakikat ehli kimseler tarafından görüldüğü ve onlara değer verildiği anlatılmaktadır.

Geh

Geh kelimesi, Farsça kökenlidir ve "bazen, kimi zaman, bir ara" anlamında kullanılır. Edebî bağlamda "geh," zaman kavramına işaret eder ve genellikle olayların veya durumların değişkenliğini, bazen de karşıtlıklarını ifade etmek için kullanılır. "Geçicilik," "zamanın döngüselligi" ve "zıtlıklar" temaları, "geh" kelimesinin anlam dünyasında önemli yer tutar. Hayatın iniş çıkışlarını veya aşığın sevgiliye karşı duygu durumlarının değişkenliğini anlatmak için sıkça tercih edilen "geh" kelimesi, Yahyâ'nın aşağıdaki beytinde bu manada vuku bulmuştur.

Geh cemâlünden vefâ kıl **geh** celâlünden cefâ

Çıkma ey şâh-ı cihân zinhâr bu üslûbdan (Taşlıcalı Yahyâ, s.474, G. 310/4)

Geh cemâlinle vefa göster, geh celâlinle cefa et! Ey cihan sultanı, sakın bu yoldan çıkma!

Bu beyitte sevilen kişinin güzellik ve sadakatle birlikte celal ve cefayı da bir denge içinde sergilemesinin kendine özgü bir tarz olduğu anlatılmaktadır. Şair, sevgilinin hem yumuşak ve sadık yanını hem de sert ve acıtan yanını kabullenmekte ve bu özelliklerin bir arada olmasını arzulamaktadır. Şair bu iki farklı hâli ve davranışı, sevdiği kişinin doğasının ayrılmaz bir parçası olarak görür ve onlardan vazgeçmemesini öğütler. Sevdiğinin kimi zaman tatlı, kimi zaman sert oluşu onu diğerlerinden ayıran, kendine has bir güzellik ve derinlik katan, özel bir hâl olarak onu daha cazip ve ilgi çekici kılmaktadır. Şair için sevilenin sadakat ve sevgi dolu

yaklaşımı kadar, heybetli ve zorlayıcı tavırları da değerlidir. Böylece aşkın değişken doğasını kucakladığını ve sevilenin her hâliyle kabullenildiğini dile getirmektedir.

Beyitte "geh" ifadesi, "bazen" ya da "kimi zaman" anlamında kullanılır ve bu değişkenliği anlatmak için özellikle seçilmiştir. Şair, böylece zamanın akışında sevilenin her hâlini kabul ettiğini ve bu üslubun devam etmesini arzuladığını vurgulamaktadır.

Nâgâh

Nagâh kelimesi, "ansızın, birdenbire" anlamında kullanılır ve genellikle beklenmedik bir olayın ya da durumun vurgulanması için tercih edilir. Sevgilinin aniden görülmesi bağlamında kullanıldığında, bu kelime aşkın hayretini, şaşkınlığını ve bazen de sevinçle karışık hüznü veya heyecanını ifade eder. Sevgili, çoğunlukla ulaşılması zor, gökten gelen bir nimet ya da âdeta bir hayal gibi betimlendiğinden, nagâh kelimesi onun beklenmedik bir anda ortaya çıkmasını tasvir etmek için son derece uygun bir araçtır.

Yok mecâlüm ki görünem bana rahm eyle diyem

Meğer ol şâh düşinde göre **nâgâh** beni (Taşlıcalı Yahyâ, s.594, G. 515/4)

O sultan, beni bir an olsun düşünde görmezse benim ona görünüp de yalvarmaya mecalim yok.

Bu beyitte şair, sevdiğine duyduğu derin özlem ve çaresizliği dile getiriyor. Şair kendini sevgilisine gösterecek, onun merhametini dileyebilecek gücü kalmadığını belirtir. Yorgun ve çaresizdir, öylesine tükenmiştir ki doğrudan sevgilinin karşısına çıkıp ondan merhamet dileyebilecek takati yoktur. Bu ifade, sevginin şairde yarattığı yoğun duygusal yıkımı anlatır. Şair, tek umudunu sevgilinin rüyasında kendisini aniden görmesine bağlar. Burada "şâh" kelimesi sevgiliyi yüceltir ve onun üstün, erişilmez konumuna vurgu yapar. Şairin dileği, sevdiğinin rüyasına ansızın, beklenmedik bir anda misafir olup, onun zihninde kendisine yer açmaktır. Çünkü artık uyanık hâlde sevgilinin gözünde var olamayacak kadar mecalsizdir. Şair, sevdiğinin gönlüne ancak bir rüya yoluyla girebileceğine inanmakta ve sevdiği kişinin bilincinde bile yer bulamazken, rüyasında belki aniden kendini gösterebilme umuduna tutunmaktadır. Bu durum, aşkta çekilen acıların, ulaşılamayan sevginin zarif bir yansımasıdır. Bu bağlamda, şair sevgilinin rüyasında kendini "nâgâh" görmesini, yani hiç beklemediği bir anda, aniden ve şaşırtıcı bir şekilde ortaya çıkmasını arzu etmektedir. Bu ani zaman ifadesi, şairin içinde bulunduğu çaresizliğe bir çözüm arayışını da vurgular. Böylece "nâgâh" kelimesi, bir umut ve özlemin zamansal ifadesidir.

Yine

Yine kelimesi, hem tekrar anlamıyla bir hareketin ya da durumun yeniden meydana gelmesini ifade eder hem de zaman bağlamında kullanılarak bir olayın gerçekleşme sıklığını ya da alışılmışlığını vurgular. Bu tür kullanımlarda "yine," çoğu zaman sevgiliye duyulan sevdanın, alışkanlığın veya kaderin kaçınılmaz döngüsünü anlatır. Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitte sevgiliye olan bağlılığını yine sözcüğüyle tekrarlamaktadır.

Ana nisbetler idüp gayra vefâlar eyler

Oldı Yahyâ **yine** bir pâdişehün mensûbı (Taşlıcalı Yahyâ, s.593, G. 514/5)

Yahyâ, yine onu üzüp kıskandırarak başkalarına dostluk gösteren bir padişaha bağlandı.

Yahyâ, kendini bir kez daha sevgilinin sadık bir bağlısı, adeta bir hükümdara bağlı bir kul veya özel bir bağlılıkla hizmet eden bir mensup olarak tanımlar. "Mensub" kelimesi, bir yere, bir kimseye ait olma, ona bağlı olma anlamında kullanılır. Burada şair, sevgiliyi bir padişah mertebesine yükseltir ve kendisini onun himayesinde, ona ait bir kul olarak görür. Bu

beyitte Yahyâ, sadakatini bir kez daha sevgiliye adarken başkalarına gösterilen bağlılığı ve vefayı küçümsemekte, kendisini yalnızca sevgiliye ait olarak tanımlamaktadır. Sevgiliye olan bağlılık vurgulanırken başkalarına gösterilen vefanın Yahyâ için anlam taşımadığını ima eder. Yahyâ, sevgiliye olan bu özel ve derin bağlılık nedeniyle kendisini diğer insanlara ve dünyevi ilişkilere kapamış gibidir; yani ona göre vefa, ancak sevgiliye adandığında gerçek bir anlam kazanır.

Beyitte geçen "yine" kelimesi, zaman açısından önemli bir geriye dönüş ve süreklilik ifadesidir. Bu kelime, şairin sevgiliye bağlılığının önceden de var olduğunu ve bu bağlılığın bir döngü içinde devam ettiğini ima etmektedir. Yahyâ, sevgiliye sadakat ve aidiyet anlamında, geçmişte olduğu gibi şimdi de kendisini ona ait hissetmektedir. Bu vurgu, şairin sevgiliye duyduğu sadakatin gelip geçici bir heves değil; sürekli tekrarlanan, kalıcı bir bağlılık olduğunu anlatmaktadır.

Sonra

Sonra, zaman bağlamında bir olayın veya durumun ardından gelen bir başka olayı ifade etmek için kullanılan temel bir kelimedir. Sonra ile başlayan ifadeler, önceki bir eylemin devamını ve sonuçlarını vurgular. Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitte sonra kelimesiyle, aşğın yanlış kararlarının ardından gelen pişmanlıklarını ifade etmektedir.

Elem oldur ki kazâ ile yanında yârun

Bir hatâ söyleyesin **sonra** peşimân olasin (Taşlıcalı Yahyâ, s.478, G. 315/7)

Elem, sevgilinin yanında kazara yanlış bir şey söyleyip sonra da pişman olmandır.

Bu beyitte, kaderin insanı zor duruma düşürmesi ve bu zor durumun özellikle sevilen bir kişiyle (yar ile) yaşanması üzerine bir pişmanlık dile getirilmektedir. Şair asıl acının ve hüznün, kaderin cilvesiyle insanın yanında sevdiği kişi varken yaşanan bir durumdan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Yani insan, en hassas olduğu kişiyle beraberken hata yapar veya istemediği bir şey söyler; bu da büyük bir üzüntüye sebep olur. Burada, insanın o anda farkında olmadan sevdiği kişiye karşı bir hata yapması ve sonrasında derin bir pişmanlık hissetmesi anlatılır. Bu pişmanlık, sevdiği kişiyle yaşanan güzel bir anın, dikkatsizlik ya da dil sürçmesi yüzünden gölgelenmesiyle ilgilidir. Asıl keder, sevilen bir kişinin yanında bu hatanın işlenmiş olmasıdır. Bu durum, sevgi ilişkilerindeki incelik ve dikkat gerekliliğine işaret etmektedir.

Beyitteki "sonra" kelimesi, zaman açısından önemli bir anlam taşır ve olayların ardışıklığını belirtir. Zaman perspektifinden, "sonra", hatanın işlenmesi ile pişmanlığın ortaya çıkışı arasındaki süreyi ifade eder. Burada özellikle, pişmanlığın hatadan hemen sonra geldiği ima edilir. Yani, kişinin yaptığı hatayı fark etmesi için fazla zaman geçmesine gerek kalmaz; bu farkındalık ve vicdan azabı anında kendini gösterir. Hatanın yapıldığı andan "sonra" gelen pişmanlık, geçmişi düzeltme imkânının olmamasına vurgu yapar. Zamanı geri çevirmek mümkün olmadığından, hatanın sonuçlarıyla yaşamak zorunda kalmak kişinin ruhunda bir yük oluşturur.

Hemân

Hemân, genellikle bir olayın zamanlamasını ifade etmek için tercih edilir. Eylemin aceleyle yapıldığını ya da beklenmedik bir hızla gerçekleştiğini anlatır. Hemân, Allah'a yönelmenin ya da hakikati idrak etmenin aniliğini ve sürekliliğini belirtmek için de kullanılır. Yahyâ Bey aşağıdaki beyitte, ilahi aşkın tezahürünü veya kulun tefekkür anındaki hızla harekete geçişini, bu kelimeyle ifade etmektedir.

Tesbîhüni yanıldur sôfi zararlu yârân

Şeytânlarımı bir bir eyle **hemân** perîşân (Taşlıcalı Yahyâ, s.481, G. 322/1)

Ey sofû, zararlı dostlar (senin) zikrini şaşırır. Haydi, şeytanlarını bir bir perişan et!

Tasavvufî ve ahlâkî bir mesajın içerdiği beyitte insanın ruhani arınma sürecinde dikkatli olması gerektiğine vurgu yapar ve şeytanî vesveselerden kurtulma çağrısında bulunur. Sofinin yaptığı tesbihin, yanlış kişiler yüzünden etkisiz kalabileceğine ya da zikir ve ibadetlerinin olumsuz arkadaş çevresi yüzünden boşa gidebileceğine dikkat çekilmektedir. Yani, manevi arınma ve ibadetle meşgul olan kişinin, çevresindeki kötü niyetli ya da zararlı kimselerden etkilenmemesi gerektiği öğütlenir. Tasavvufî öğretiler çerçevesinde insanın manevi yolculuğuna bir uyarı niteliğindedir. Kişinin ibadet ve zikri, kötü çevre ve zararlı düşüncelerle gölgelenirse amacına ulaşamayacaktır. Bu yüzden, sofiye veya manevi yolculukta olan kişiye, ruhani hayatını olumsuz etkileyen her türlü düşünceyi, vesveseyi ve kötü çevreyi hemen dağıtması, onlardan uzaklaşması tavsiye edilir. Beyitte geçen "hemân" kelimesi, zaman açısından "hemen, derhal, vakit kaybetmeden" anlamına gelerek anlık bir tepkiyi ve hızlı bir refleksi temsil eder. Zamanın değerini ve aciliyet gerektiren bir durumla karşı karşıya olduğunu ifade eder. Beyitte, kötü etkilerden (şeytanlardan) kurtulma işinin ertelenmeden, en kısa sürede yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Dek

Sözlükte "bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak çıkarıp bir meydana toplamak" manasına gelen haşir (haşr) kelimesi, kıyamet gününde yeniden diriltilecek (ba's) bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasını ifade eder. Toplanılacak yere mahşer, mevkîf veya arasât denir. Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitte zaman bildiren mahşeri "dek" kelimesiyle sınırlandırarak, belirli bir noktaya kadar olan süreyi veya durumu belirtmektedir.

Haşre **dek** ger arasan bulmak anı mümkün degül

Hayf kim toprag arasında yitürdük gevheri (*Taşlıcalı Yahyâ, s.600, MUK. 9/2*)

Eyvahlar olsun! Cevheri/canı toprağın arasında yitirdik, mahşere dek arasan da onu bulmak mümkün değil!

Bu beyitte, bir şeyin öylesine kaybolduğunu anlatıyor ki kıyamet gününe kadar aransa bile bulunması mümkün değil deniyor. Yani, kaybedilen şeyin geri kazanılması artık neredeyse imkânsızdır. Maddi veya manevi açıdan çok değerli bir şeyi (belki de bir insanı) kaybetmenin derin pişmanlığını ve üzüntüsünü yansıtıyor. Kaybedilen şey, bir cevher gibi çok kıymetli olmasına rağmen, artık onu geri getirmek mümkün değildir. Bu durumun "haşir"e kadar sürecek olması, kaybın telafisinin olmadığını daha da vurgulamaktadır.

Beyitte geçen "dek" kelimesi, zaman açısından "kadar" anlamına gelir ve bir sürecin, sınırın ya da nihai bir zaman noktasına kadar devam ettiğini ifade eder. Burada özellikle "haşre dek" ifadesi, kıyamet gününe kadar olan süreci kasteder. Bu bağlamda "dek", kaybın ne kadar uzun süreli ve telafisiz olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Yani, bir şey o kadar derin ve geri döndürülemez şekilde yitirilmiştir ki en son zaman olan haşir gününe kadar aransa bile bulunamayacaktır.

Sonuç

Taşlıcalı Yahyâ'nın divanında zaman, insan hayatına derin bir etki eden, kaçınılmaz ve akışkan bir unsur olarak öne çıkar. Zaman mefhumu, derin bir sembolizmle işlenerek hayatın geçiciliğini, insan iradesini aşan döngüsellik ve insan ruhu üzerindeki etkilerini yansıtarak hem mecazi hem de tasavvufî bir boyutta ele alınmıştır. Yahyâ "rüzgâr," "ezel," "lahza," ve "vakit" gibi kelimelerle hem dünyevi hem de tasavvufî bir çerçeve çizerek, insanın sonsuz bir

yolculuğun içindeki yerini belirginleştirir. Yahyâ, mevsim döngüleri ve zaman metaforlarıyla bireyin ruhsal uyanışını, dünyevi bağlardan arınmasını ve hakikate yönelmesini öğütler. Bahar, farkındalık ve yenilenme zamanı olarak insanın içsel yolculuğunu teşvik eden bir zaman dilimini ihtiva eder; hazan ise dünyevi süslerin geçici olduğunu ve ruhsal sadeleşmenin önemini vurgular. Zamanı algılayışında, şairin ruhsal dünyasını yansıtan unsurlar öne çıkar; sevgiliyle geçen bir anı ebediyete, ayrılığı ise sonsuz acıya dönüştüren bir bakış hâkimdir. Taşlıcalı Yahyâ, uhrevî kavramlarla, insanın ezelden ebede uzanan yolculuğuna vurgu yapar. Böylece, dünya hayatı boyunca süren geçici zaman algısını aşarak, insanın gerçek varlık amacı ve sonsuz yolculuğu arasındaki derin bağları, tasavvufi bir bakış açısıyla işler. Yahyâ, “geçicilik” ve “ebediyet” arasında bir denge kurarak, insanın dünyevi varoluşunu uhrevî anlamlarla harmanlar. Dün-bugün-yarın gibi zamanın üç boyutuyla, bireyin yaşadığı acı ve kederlerin geçmişte kök saldığı, mevcut andaki eksiklikleri fark ettiği ve geleceğe dair bir umut taşıdığı üçlü bir döngüyü temsil etmektedir. Taşlıcalı Yahyâ, bu üç boyutlu zaman tasviriyle insanın dünyevi kaygılardan uzaklaşarak içsel huzura ulaşmasını, sevgi ve hakikat yolculuğunda arınmasını öğütler. Şairin divanında zaman, bireyin yaşamında her an bir uyanış fırsatı ve ruhsal derinliğe adım atma imkânı sunar. Taşlıcalı Yahyâ'nın divanındaki beyitler, sadece aşk ve ayrılık temalarıyla sınırlı kalmayıp, dünyevi ve uhrevî zamanı bütüncül bir anlayışla kucaklayarak, insana dair evrensel bir zaman tasavvuru sunar. Böylece Taşlıcalı Yahyâ'nın divanı, sadece bir şiir kitabı değil, aynı zamanda zamanın insan üzerindeki izlerini ve evrenin döngüselliğini dile getiren bir varoluş arayışının aynasıdır.

Kaynakça

- Ahmet Vefik Paşa. *Lehçe-i Osmânî*. R. Toparlı (haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000.
- Batıslam, H. Dilek. *Divan Şiirinde Hazan, Diriözler Armağanı*. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2003.
- Belde, Aka. *Divan Şiirinde Rüzgâr*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Aristo Metafiziği ile Gazzalî Metafiziğinin Karşılaştırılması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Çavuşoğlu, Mehmet. *Yahyâ Bey-Dîvân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, Yayın No. 2233, 1977.
- Çavuşoğlu, Mehmet. *Yahyâ Bey ve dîvânından örnekler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Çüçen, A. Kadir. “Ortaçağ Felsefesinde Zaman Kavramı”. *Felsefe Dünyası Dergisi* 20 (1996), Bahar 73-79.
- Demir, İlknur. *İslam Kelamında Zaman Kavramı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi yayınları, 1998.
- Ekber, Enveri. “Eski Türk Kültüründeki Döngüsel Zaman Üzerine”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 12/26 (2019), 292-304.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.
- Fahredden Er-Râzi. *Tefsir-i Kebir-Mefâtihu'l-Gayb*. 21 cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Göre, Zehra. “Divan Şiirinde ‘Cünûn Eyyâmı’ Olarak Bahar”. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 (Summer 2007)*, 282-295.
- Güftâ, Hüseyin. “Divan Şiirinde Vakt-i Seher”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* III/15 (2010), 93-137.
- Hikmet, Nâzım. *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- İzutsu, Toshihiko. *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*. Çev. Ahmed Yüksel Özemre. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

- Karadaş, Çağfer. İslam Düşüncesinde Değişim ve Süreklilik. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 8/8 (2007), 7-22.
- Kızıl, Hayrettin. “Zurvanizm’in Kuruluşu ve Sasaniler Dönemindeki Etkileri.” *EKEV Akademi Dergisi* 56 (2013), 295-310.
- Kur’an Yolu Meâli. Haz. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrıncı- İbrahim Kâfi Dönmez- Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 8. Baskı, 2018.
- Kutluer, İlhan. “Zaman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/ 111-114. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Kuzu, Fettah. Hoca Dehhânî’nin “İdem” Redifli Gazelinde “Vâsûht Tarzı Aşk” veya Geleneğin Sorgulanması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 37 (2023), 841-851.
- Kuzu, Fettah. Klâsik Şiirde Şarap Kavramı ve Fehîm-i Kadîm’in “Şarâb” Redifli Gazeli Üzerine Bir Tahlil Denemesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 13/4 (2014), 961-972.
- Oktav, Cenker - Taslaman, Osman Caner. “Felsefe Tarihinde Zaman Düşünceleri.” *Kader Dergisi* 15/3 (2017), 718-742.
- Toprak, Süleyman. “Haşir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/416-417. Ankara: TDV Yayınları, 1997.